

Lluites secretes

Testimonis de la
clandestinitat
antifranquista

Manuel Delgado,
Jofre Padullés
i Gerard Horta
(dirs.)

UBe

HISTORIA
PERSPECTIVA

Grup de Treball d'Etnografia dels Espais Públics
de l'Institut Català d'Antropologia

Manuel Delgado, Jofre Padullés i Gerard Horta (dirs.)

Andrés Antebi, Imma Ávalos, Edurne Bagué,
José Luis Carol, Pablo González Morandi i José Manuel Rúa

Llites secretes

Testimonis de la clandestinitat antifranquista

B Universitat de Barcelona

Publicacions i Edicions

Universitat de Barcelona. Dades catalogràfiques

Lluites secretes : testimonis de la clandestinitat antifranquista. –
(Historia-Perspectiva)

Bibliografia

ISBN 978-84-475-3559-0

I. Delgado, Manuel, 1956-, dir. II. Padullés Plata, Jofre,
dir. III. Horta, Gerard, 1962-, dir. IV. Antebi, Andrés
V. Institut Català d'Antropologia (Barcelona, Catalunya).
Grup d'Etnografia dels Espais Públics VI. Col·lecció:
Historia-Perspectiva
1. Clandestinitat 2. Franquisme 3. Antifranquisme
4. Antropologia cultural 5. Catalunya

© Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel. 934 035 530

Fax 934 035 531

www.publicacions.ub.edu

comercial.edicions@ub.edu

© Manuel Delgado Ruiz, Jofre Padullés Plata,

Gerard Horta Calleja

IMATGE DE FONTS

DE LA COBERTA

DISSENY DE LA COBERTA

ISBN

DIPÒSIT LEGAL

IMPRESSIÓ I REL·LIGAT

Fons d'imatges de la Fundació

Cipriano García – Arxiu Històric
de CCOO de Catalunya

Quim Duran

978-84-475-3559-0

B-2.973-2012

Gráficas Rey

Generalitat
de Catalunya

memorial
democràtic

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial
d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el dis-
seny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada,
transmesa o utilitzada per cap mitjà o sistema, sense l'autorit-
zació prèvia per escrit de l'editor.

ÍNDIX

Introducció	11
Capítol 1. Viure alerta: el secret i la seva administració	23
Capítol 2. Epifania de les organitzacions clandestines	41
Capítol 3. La conservació del secret	63
Capítol 4. Vides ocultes a la ciutat	95
Capítol 5. Les aparences normals	107
Capítol 6. Mapes furtius	119
Capítol 7. L'emergència d'allò que és ocult	143
Capítol 8. L'inconfessable	179
Bibliografia	201

Capítol 1

VIURE ALERTA: EL SECRET I LA SEVA ADMINISTRACIÓ

L'existència d'un secret resulta de la intenció que una persona té d'amagar alguna cosa, sobretot quan algú altre estaria interessat a veure revelat el que ha estat encobert. Fins i tot la relació més íntima exigeix tanta proximitat com distància, un coneixement recíproc i una ocultació mútua. Per tant, el secret és una part integral de totes les relacions socials, sobretot perquè se sap perfectament que aquestes relacions es trencarien o serien afectades si allò que s'amaga s'arribés a saber. Tenim, doncs, que la interacció humana es modela per mitjà del secret i per allò que se li oposa, la traïció, és a dir, la revelació d'allò que ha estat confiat per a no ser, sota cap concepte, transmès. El secret sempre és acompanyat de la possibilitat de ser descobert o delatat per la indiscreció o la malevolència d'un altre o per la incompetència pròpia a l'hora de mantenir-lo.

Vet aquí l'assumpte central de l'esmentat assaig de Georg Simmel sobre el secret, en què el sociòleg alemany advertia de la seva virtut com a factor estructurador de les relacions humanes, especialment en societats dotades d'un alt nivell de complexitat, en les quals la delimitació dels diferents cercles socials i llur organització interna fa indispensable l'acció protectora de l'ocultació mútua. El secret, àdhuc la mentida, són recursos imprescindibles amb vista a oferir una idea coherent de nosaltres mateixos, que mai no es correspondrà amb una realitat viscuda, sempre inconnexa i fragmentària. Només podem merèixer el crèdit aliè en la mesura que estiguem en condicions de mostrar-nos sols en part, amagant o dissimulant aquella informació sobre nosaltres que podria ser inconvenient o incompatible amb la imatge que volem o necessitem projectar a propòsit de la nostra personalitat o del nostre estatus. Aquesta part mútuament ignorada i no revelada sobre qui o què som —el que Simmel denomina la «propietat privada espiritual»— és el que provoca la condició intrínsecament ambigua de les rela-

cions personals, fetes amb ingredients variables de comunicació i reserva, de veritat i error, de claredat i foscor, sense la qual cadascú esdevindria automàticament vulnerable davant l'acció malèvola de tots aquells que sabessin molt més d'allò que hom ha volgut revelar de si mateix. Per tant, la utilització del secret constitueix «una tècnica sociològica, una forma d'acció sense la qual, atenent l'ambient social, no seria possible assolir determinades fites» (Simmel, 1988 [1908]: 380).

Aquests principis — presents en qualsevol forma d'interacció — s'intensifiquen quan aquest secret defuig la identitat de determinades persones que duen a terme activitats il·legals o il·legítimes. En aquests casos, de les dosis de secret que cal administrar — i que fan opaca una certa part de la nostra condició — ja no sols depèn l'acceptabilitat que podem merèixer dels altres, sinó moltes més coses i molt més importants, per exemple la llibertat o la integritat física del posseïdor de la màscara. Les conseqüències que deriven de la vulneració del principi de reserva i ocultació que tots apliquem en la nostra vida diària poden ser aleshores greus i irremeiables. Aquest és sens dubte el cas dels militants d'organitzacions proscrietes, per als quals la mentida sistemàtica és un recurs de supervivència. Si el que hi ha en joc és alguna cosa tan terrible, com es transmetrà aquest secret? Quines característiques haurà de complir l'aspirant a dipositari per a merèixer-lo? Atesa la necessària ocultació de l'organització clandestina, com s'hi arriba? Malgrat que una organització hagi de restar oculta, en determinats moments necessita incorporar nous elements per a créixer; les persones que es consideren aptes per a formar-ne part, de primer, han de descobrir-ne l'existència per a ser integrades i, després, han de suportar les dificultats que implica treballar en aquestes condicions.

Estem descrivint dinàmiques i lògiques que segurament són consubstancials al funcionament de totes les societats humanes i de les quals cada context cultural i històric específic estaria en condicions d'oferir-nos il·lustracions. A tot arreu, i probablement sempre, el secret ha estat un dispositiu encarregat de dotar de l'elasticitat necessària l'estructura de tota societat. Aquesta és, al capdavant, la conclusió que es desprèn del text de Simmel sobre l'ocultació, en la importància del qual no podem deixar d'insistir. Ara bé, en aquest sentit no deixa de ser significatiu que un dels intents d'aplicar les apreciacions de Simmel a un escenari concret fos a càrrec d'un antropòleg britànic que va dur a terme el seu treball de camp etnogràfic en un poble andalús a principis dels anys cinquanta, és a dir, en una atmosfera social i política marcada per la dictadura franquista i la derrota que l'esquerra havia patit a penes feia poc més de deu anys. En efecte, Julian Pitt-Rivers publicà la seva monografia sobre Grazalema, a la serralada de Cadis, l'any 1954, però va ser molt després, en el pròleg que va escriure l'any 1971, que reconegué la influència determinant que va tenir per a ell en aquell moment la teoria simmeliana sobre el secret, una influència que quedava reflectida en dues facetes

de l'obra (Pitt-Rivers, 1989 [1954]: 32). La primera d'elles era que el passat i el present de l'anarquisme al poble encara feia que bona part de les relacions socials i de la mateixa organització de la comunitat apareguessin establertes a partir de coneixements biogràfics i pressupòsits morals que cap habitant del poble no oblidava, però que mai no s'explicitaven, car remetien a idees l'ostentació de les quals havia comportat la mort i la desgràcia de molta gent del poble i que encara implicaven un greu perill per a qualsevol que fos sospitós de professar-les. El segon resultat de l'ascendent de Simmel sobre Pitt-Rivers era directe i l'afectava a ell personalment: la decisió que el poble estudiat fos un imaginari Alcalá del Río, un nom fals que permetia, per mitjà del secret, protegir els seus informants de Grazalema de les conseqüències que podrien comportar certes observacions contingudes al llibre sobre la presència de l'anarquisme o el paper de l'Església.

Certament, no hem d'anar gaire lluny per a poder apreciar la importància del secret a fi de mantenir una determinada manera de veure el món i la societat i ser-hi coherent a l'hora d'orientar les actituds davant la vida, cosa que es fa des d'opcions que qui mana considera inacceptables i perseguibles. A l'Espanya de Franco, l'odi a l'opressió i la injustícia i la decisió de lluitar contra elles van traduir-se en tota mena de pràctiques d'ocultació i dissimulació que feien de l'activitat dels antifeixistes espanyols un constant joc de fet i amagar, en el qual ser agafat comprometia la llibertat, la integritat i fins i tot la vida del qui era descobert i la d'altres. Al nostre país, tot just acabada la Guerra Civil, la lluita amb les armes va quedar restringida a regions muntanyoses, on els maquis van mantenir zones de resistència armada —serres del Cadí, Montsec i Montsant i zones de l'Alt Empordà, el Berguedà, el Segrià, la Llitera, la Noguera, el Baix Ebre, el Montsià...—, tot i que podien produir-se incursions en les ciutats, a l'interior de les quals les organitzacions proletàries intentaven reconstruir la seva estructura d'amagat. La resistència la protagonitzen, separadament, militants anarquistes, comunistes i catalanistes, que reproduïen les dissensions que havien caracteritzat l'etapa republicana. En alguns casos, l'ocultació no era una experiència nova, com en el de la gent del POUM, que ja havia passat a la clandestinitat com a resultat de la persecució infligida per la Generalitat republicana. Unes notes del dirigent poumista Manel Alberich il·lustren bé el to de la lluita antifranquista en els anys immediatament posteriors al final de la guerra. Observeu amb quina insistència hi utilitza el terme *contacte* per a fer referència a la localització mútua entre clandestins.

1939 (maig). Reunió a Barcelona d'un petit grup, entre ells Ernest Díaz, antic dirigent del sindicat de cuiners, i Mercè Gelada. A partir d'aquí, represa de contactes individualment. Trobades de tres persones com a màxim.

Connexió amb els companys empresonats a través de llurs familiars.

- 1939-1940.** Un important nombre de companys han establert contacte. Una part són antics companys de direcció a diversos nivells: Portela, Rocabert, Estaran, Galo, Sancho, Lladó.
- 1940 (tardor).** Primera publicació clandestina, *L'Espurna*. Textos redactats a la presó i dedicats a denunciar el procés i la sort del president Companys, afusellat el 15 d'octubre del 1940. Text redactat en català i multicopiat.
- 1941.** Surten dues noves publicacions, *Força* i *Front de la Llibertat*, però només aquesta darrera tindrà continuïtat fins al 1944, impresa gairebé sempre, poques vegades multicopiada. Escrita en català i castellà.
- Diversos militants retornen clandestinament de l'exili i s'incorporen a la lluita resistent. Entre d'altres, Utges, Alberich, Dídac Mora i Guitart.
- 1942.** Agitació i combat a través del *Front de la Llibertat*.
- Retorn a l'hivern, clandestinament des de l'exili, dels companys Josep Pallach i Bellsolleil, amb els pseudònims de *Recasens* i *Busquets*, respectivament.
- 1943.** Any d'expansió i reforçament del POUM de comarques i més increment de contactes amb militants d'altres organitzacions antifeixistes. El *Front de la Llibertat* continua sent l'eina de treball. Detencions dels companys Ramia, Pagès, Sardà, Cerdan i d'altres.
- Reunió de significats militants. Acord per a celebrar una conferència.
 - Publicació de butlletins de discussió. Se celebra la primera conferència nacional del POUM als afores de Barcelona, a Valldoreix.
 - S'acorda publicar *Unitat* annexat a *Front de la Llibertat*. Aquesta per defensar la unitat antifeixista, i la primera per impulsar els processos d'unitat socialista i unitat sindical.
 - Reorganització del POUM sobre bases orgàniques tradicionals.
 - Elecció del Comitè Executiu. Són designats David Rey, Pallach, Quique Rodríguez, Pané i Estaran.
 - Aquesta conferència nacional del POUM data de novembre del 1943.
- 1944.** Retorn de formes d'organització habituals, amb les variants i precaucions que imposa la clandestinitat. Segueix publicant-se *Unitat* i *Front de la Llibertat*, en dues edicions: català i castellà. Distribució a Catalunya, València, Castelló, Illes Balears, Madrid i altres indrets testimonials com Astúries i Saragossa.
- La relació amb els companys empresonats és molt regular. En canvi, a l'exili les relacions són més complicades, però no hem arribat mai a perdre el contacte.
 - Per la importància de l'activitat que mena el POUM hi ha detencions escalonades a Barcelona, Madrid, Tarragona i Girona.
 - El nostre company i militant del POUM Àngel Gelada és assassinat

a trets, a camp descobert, per les forces de repressió del Règim, a Santa Coloma de Farners (citat per Adrohé i Rosa, 2001: 49-50).

Com se sap, l'episodi més destacat de la lluita armada contra Franco un cop acabada la Guerra Civil va produir-se l'octubre del 1944, va tenir com a escenari la Vall d'Aran i va prendre la forma d'una acció destinada a reconquerir Espanya i restablir la legalitat republicana. Des del 1939 existien partides de soldats republicans que no havien passat a França i que resistien a zones del Pirineu, sobretot el gironí, però ara es tractava d'una autèntica operació militar. La iniciativa va correspondre a la Unión Nacional Española, animada principalment pel Partido Comunista de España i el seu homòleg català, el Partit Socialista Unificat de Catalunya, el PSUC. Un exèrcit guerriller, compost per uns 1.500 combatents ben armats, la majoria provinents de la resistència antinazi francesa, van intentar establir a Vielha un govern provisional que encapçalés una revolta popular a l'interior del país. Tot i aconseguir ocupar diverses poblacions de la vall, l'intent d'invasió va fracassar com a conseqüència de la superioritat militar franquista —caçadors de muntanya, legionaris i regulars— i es va saldar amb 588 maquis morts, segons dades oficials (Vidal Sales, 1976: 318-330, vegeu també la novel·la *La alegría de Inés*, d'Almudena Grandes, 2010).

La derrota a la Vall d'Aran va fer modificar l'estratègia de resistència armada al franquisme. Davant la inviabilitat d'una actuació bèl·lica directa, els comunistes van optar per la constitució d'agrupacions guerrilleres que basessin la seva acció en els cops de mà. En aquest context, els militants del PSUC i de la Joventut Socialista Unificada de Catalunya (JSUC) promogueren l'Agrupació Guerrillera de Catalunya. La seva zona d'actuació a la muntanya era la serralada de Prades i diverses valls del Pirineu gironí, amb un centre clau a Manlleu. Serrano (2001: 349-350) descriu com a la primavera del 1945 una sèrie de membres de les joventuts comunistes catalanes, com ara Eduard Segrià, Joan Arévalo i Francesc Serrat «Cisquet», van tractar d'organitzar un grup de guerrilla urbana a Barcelona, però a partir del maig van començar a caure, i aquests tres joves guerrillers van ser condemnats a mort i executats el 25 de febrer del 1946. El primer intent formal d'articular una resistència guerrillera comunista a Barcelona ja s'havia fet l'abril del 1945, quan van enviar a Tolosa un grup dirigent perquè agrupés els guerrillers que havien aconseguit eludir el setge a què van ser sotmesos a la Vall d'Aran, la 1a Brigada Guerrillera, dirigida per Josep Bru. Però els responsables d'aquest petit exèrcit guerriller de Catalunya, destinat a practicar la resistència urbana, van ser arrestats ràpidament.

El 1946, el PSUC va fer un segon intent d'imposar la lluita armada a la ciutat de Barcelona i va posar en funcionament una nova Agrupació Guerrillera de Catalunya, integrada per la 1a Brigada Jaime Girabau i la 2a Brigada Guerrillera, al

capdavant de la qual hi havia Jaume Valls Sardà, i que incorporava també militants de la CNT. Durant el 1946 i una part del 1947 van dur a terme un seguit d'accions a la capital catalana, normalment contra els edificis de la Falange i les vies fèrries; també van atacar el monument de la Victòria i van assaltar comerços. L'acció més significativa va tenir lloc el 29 de novembre del 1946, quan una bomba col·locada a la seu de *La Prensa* i *Solidaridad Nacional*, els diaris falangistes de Barcelona, va ocasionar la mort de dos treballadors i d'una dona que passava per la zona de l'atemptat. La policia va caure sobre el PSUC i les seves organitzacions armades i polítiques amb més intensitat que el 1945. Les detencions massives no solament van afectar les dues brigades guerrilleres, sinó també la infraestructura de tot el partit. Va ser la famosa «caiguda dels vuitanta», l'abril del 1947, on van ser desarticulats no sols el maquis comunista, sinó tota la direcció política del PSUC, l'aparell de propaganda i responsables de cèl·lules importants com les de la Maquinista o Vulcano. Entre els dies 13 i 14 d'octubre del 1948, va tenir lloc un consell de guerra contra els setanta-vuit militants detinguts. El resultat van ser vuit condemnes a mort, quatre de commutades i quatre d'executades el 17 de febrer del 1949 al Camp de la Bota: Numen Mestre Ferrando, líder de les JSUC, i Joaquim Puig Pidemunt, editor de *Treball* i responsable de la delegació del Comitè Central del PSUC, a més d'Àngel Carrero i Pere Valverde (sobre el PSUC i la guerrilla comunista a Catalunya en la immediata postguerra i fins a la caiguda dels vuitanta, cf. Martín Ramos, 2002). Aquest període de persecució extrema de les restes dels partits i dels sindicats d'esquerra va tenir també conseqüències catastròfiques per al moviment llibertari català, aguditzades per les divisions que es produeixen al seu si. Per als militants encara actius de la Confederació Nacional del Treball (CNT), l'activitat se centrà a salvar persones empresonades i d'altres de perseguides pel Règim franquista, en moltes ocasions a partir de l'activitat clandestina de l'interior mateix de les presons.¹ Un altre factor d'afebliment del paper dels anarquistes va ser el massiu transvasament de militants cap a l'entorn comunista que es va produir entre els exiliats a França, molts dels quals havien participat en la lluita contra la invasió alemanya. Efectivament, segons Juan Manuel Molina, secretari general de la CNT els anys 1944 i 1945 (citada per Herrerín López, 2004: 57), uns 5.000 militants anarcosindicalistes es van incorporar a la Unión Nacional, l'organització a través de la qual el PCE i el PSUC aspiraven a agrupar sota la seva direcció l'oposició política al franquisme i que va protagonitzar l'ofensiva guerrillera a la Vall d'Aran el 1944. Molts d'aquests

1. Segons Abel Paz —citada per Aisa, 2007: 21—, el 1941, només a Barcelona hi havia entre 15.000 i 20.000 presos: a la Model, al Pavelló de les Missions de l'Exposició, a la fàbrica del Cànem del Poblenou, a Montjuïc o als pavellons de Montbau. En una entrevista posterior, Paz afirma que «en la càrcel de Barcelona llegó a haber 30.000 presos» (*Turisme Tàctic*, s. d.).

anarquistes es van afegir a la guerrilla comunista integrats en una organització pròpia: l'Agrupación de Cenetistas de la Unión Nacional (sobre la CNT a la clandestinitat durant el primer franquisme, és fonamental el testimoni d'un dels seus protagonistes: Molina, 1976).

L'any 1952, el panorama de la guerrilla llibertària era desolador. Acorralada per les forces de seguretat de l'Estat i sense mitjans organitzatius substancials, les accions eren el fruit d'empreses a càrrec de petits grups armats, com ara Los Maños, Los Anónimos o Talión, o d'individus aïllats com Josep Lluís i Facerias, Marcellí Massana, Ramon Vila, àlies «Caracremada», o Quico Sabaté. Ara bé, aquests activistes aviat van deixar de rebre el suport del Movimiento Libertario Español i de la CNT. A partir del 1951, la desautorització de l'acció guerrillera llibertària a Catalunya és explícita, i és la mateixa Frederica Montseny qui anomena «bandoler» Quico Sabaté, que ja havia estat expulsat de l'organització (Téllez Solá, 1994: 32-45). Marcellí Massana, al seu torn, ja havia abandonat la lluita armada decebut per l'aïllament a què la direcció anarcosindicalista els havia condemnat, i perquè estava al corrent del fet que antics camarades seus anaven dient d'ell que «més que un guerriller, era un atracador que s'estava fent milionari» (Clarà, 2005: 121). El trencament entre Quico Sabaté i Lluís i Facerias el 1956 va ser la conseqüència de la decisió d'aquest darrer de cercar de nou el recolzament confederal i acceptar l'oferta d'abandonar el país amb destí a un país llatinoamericà, cosa que la seva mort a mans de la policia va impedir en el darrer moment (Téllez Solá, 2004: 44). Una pel·lícula recent, *Caracremada*, de Lluís Galtier (2010), apareix en bona mesura centrada en la reacció de desencís i desolació de Ramon Vila davant les ordres que rep de la direcció de la CNT d'abandonar les armes. Segons Serrano:

La fractura que desde 1943 existía en el Movimiento Libertario Español (MLE), entre «colaboracionistas» y «reformistas», y entre el interior y el exilio, afectó negativamente al desarrollo de la resistencia. [...] Ante la presencia de los grupos armados, la actitud del MLE se limitó hasta 1953 a «entregar armas, documentación y explosivos» a los grupos de acción. No existía una cobertura orgánica y tampoco respaldo teórico para las acciones de sus militantes, que, en la mejor tradición anarquista, practicaban el libre albedrío armado [...]. Los combatientes anarquistas no tuvieron que luchar solamente contra las fuerzas de represión de la dictadura, sino también contra su propia organización. A finales de 1947, solamente el Comité Regional de las Juventudes Libertarias de Cataluña apoyaba la resistencia de inspiración anarquista. El segundo congreso de las organizaciones libertarias, celebrado entre los días 20 y 29 de octubre de 1947 en Toulouse, no sólo se desvinculó todavía más de los movimientos armados sino que, por ejemplo, los delegados enviados por los movimientos de resistencia (José Luis Facerías, Francisco Orobitg «Explorador» y Manuel Fernández Rodríguez) fueron rechazados como tales por los congresistas.